

Az emigráns Diogenes (1923–1927)

Egy hatvan esztendő magyar emigráns Bécsben, 1923-ban folyóiratot indít. Tállyán, 1863-ban született FÉNYES Samu. Ügyvédi és írói indulása a magyar liberalizmus korszakával esett egybe. A kassai ügyvéd drámákkal kezdi irodalmi pályáját. Már témaválasztása is rávilágít szemléletére: Kuruc Feja Dávid tragédiája, a Bacsányiról szóló színmű, a Messiás követik egymást. „A lelkek halásza leszek” írta FÉNYES Samu. 1907-ben Budapestre költözött, ahol egy év múlva lapot indított *Úttörő* címmel, majd 1911-ben megalapította az Úttörő-Társaságot a szabadgondolkodás és a tudományok népszerűsítése céljából. A Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesületének vezetője volt.

Az ellenforradalom őt is elűzte hazájából, ahol ifjú korában viszonylagos szabadságban hirdethette tanait; kiűzte meleg otthonából, ahol évtizedeken át gyűjtötte a ritka magyar nyomtatványokat; megfosztotta tanítványaitól, életlehetőségétől. Bécsben telepedett le és töretlen hittel az ember és a világ megújulásában, lapot indított.

Egyik leghűségesebb munkatársa, NÉMETH Andor így emlékszik vissza a *Diogenes*re és szerkesztőjére:

„... Bizonyára eljön majd az ideje annak, hogy valamelyik irodalomtörténészünk feldolgozza az emigráció történetét. Ez a kései tudós csodálkozva állapítja meg majd, hogy az emigrációs sajtótermékek közül Fényes Samu folyóirata élt a legtovább. A két nagy bécsi magyar napilap már rég megszűnt, amikor a Diogenes narancssárga füzetei még mindig szállították a kultúrát az utódállamokba. Pedig a Diogenes mögött nem állt semmiféle párt, ... anyagiakban kizárólag szerkesztője leleményességére volt utalva ... Hóban és jégben havonta kétszer-háromszor is megtette a szerkesztő a fűtetlen helyi-érdekű villamos kemény padjain Béctől Pozsonyig az utat, hogy egy-egy előadáson megkeresse azt a néhány schillinget, amivel a lap életét egy további számmal meghosszabbíthatta. Nehéz meghatottság nélkül gondolni azokra a már-már történelmivé vált téli délutánokra, amelyeket az akkor még nagy számú bécsi emigráció intellektueljei a hombárszerűen tágas, azóta megszűnt (de hiszen az egész világ elmerült már) Atlantis kávéházban húztak ki. Ott gubbasztottak, mint valami indóház várótermében, olyan csatlakozásra várva, amelyik egynéhányuk számára máig is késik ... Üldögtünk az Atlantisban és izgatottan vártuk, mikor fordul be a forgatható ajtón a vén pisztor animorum magas alakja. Tudtuk, mikor érkezik a pozsonyi villamos, pontosan kiszámítottuk, mennyi idő alatt ballag be szerkesztőnk az állomástól a kávéházig, mert első útja mindig hozzánk vezetett, belső munkatársaihoz. Végre megjött, letette botját maga mellé, igazított egyet a szakállán, aztán kiszámolta az asztalra az esedékes honoráriumot. De előfordult az is, hogy üres zsebbel érkezett vissza. Ilyenkor letörtén hallgattuk, amint melankolikusan ismételte: „Nehéz az inkasszó, nagyon nehéz ...” Jött egy-egy hullám, néhányunkat magával sodort, életünknek e pittoreszk időszaka mögöttünk maradt. Hírek szállongtak a határsorompókon át: a Diogenes harcol, a Diogenes nehézségekkel küzd, a Diogenes S. O. S. jeleket ad le, a Diogenes elhalt. Aztán sokáig nem hallatszottak. Óserdőben bolyongunk, egyre távolodunk egymástól s ha valamelyi-

künk hajhózik, nagysokára érkezik csak meg gyenge hangon a messzeségből a felelet...¹

A barát emlékezése után következze a szerkesztő vallomása:²

„Magam vagyok, mert nem tartozik hozzám senki, mert én el nem szegődöm senki-
nek. Üres kézzel jövök, de ajándékos lélekkel, de még akit meg is ajándékoztam, ellen-
felelem, tán ellenségemmé lesz. Ez a tanító sorsa... Hallottam a meg nem értett s

¹ NÉMETH Andor: *Fényes Samu és írásai. Néhány elemzés.* Wien 1931. „Diaspora” kiad. 127 l. — *Fényes Samu válogatott munkái.* 10. Művészet, erkölcs. Wien 1931. Szerző kiad. „Vorwärts” ny. 255 l.

² FÉNYES Samu: *A lelkiismeret költője.* — Diogenes 1924. február 2. Vezércikk.

elfojtott, tán hangot sem kereső jajokat, az emberiség nagy nyomorúsága megkörnyékezett, mint a tenger, és ez a tenger felriasztott magányom önmagamba merült tengerből, világgá mentem, hogy muzsikása legyen annak a fájó melódiának, amelyet nem észlelt rajtam kívül senki. Én, az együgyű, elvegyültem az okosok közé, hogy értelmökre tanítsam meg őket. Hat iksznél több görnyeszti a vállam, szervezetem is rakoncátlan, s újabb teher igáját tiltakozva viseli, de mégis kénytelen voltam vele, mert nincs aki a feladatra vállalkozzék. Fagyasztó sötétség környékez, mert népem tudomány nélkül való... De az apák háborújára elkövetkezik a fiak békéje — az ivadékok hát a béke harcára kell képessé tenni, a béke harcát pedig a tudomány fegyverzetével vívják.”

1924-ben írta ezeket a sorokat, melyek talán a leghűbben világítanak rá egyéniségére. Ami a fájó melódia meghallását illeti, FÉNYES Samu tudta, hogy voltak társai. Ezt tanúsítja a *Diogenes*ben közzétett felhívás a *Bécsi Magyar Ujság* megmentéséért, a folyóirat 1923. október 20-i számában:

„... a legnagyobb veszteség a magyarságot érné elmúlásában, mert az egyetlen napilap, amelyben magyar gondolat testet ölthetett, az egyetlen, mely teljesen veszedelem-, terror- és cenzúramentesen jelenhetett meg és minden tekintetben a lelkiismerete szerint szólalhatott meg. Így egyetlen közlönye lett a magyar lelkiismeretnek. Otthon békózza kerül ki minden szó a prés alól. Segítsen mindenki, aki tud!” („A bécsi magyar”).

FÉNYES Samu hetilapja 1923. július 7-én indult, Bécsben. A „beköszöntő-félét” KASSÁK Lajos írta *Az ember hármass egyénisége* címmel. A többi szám vezércikkét a szerkesztő írta: a tanító, a szabadgondolkodó, a filozófus, s a messze jövőbe tekintő, a békéért napról-napra harcot vállaló FÉNYES Samu. A tanító, aki válogatott művei 10. kötetének mottójául a következő szavakat írta: „Erkölcsei elvekkel nem szabad a művészetet mérni, de azért, ami egészen művészi, egészen erkölcsös is.”

Ezt az elvet követte a *Diogenes* szerkesztésében is. Hétről-hétre írta névvel jegyzett cikkeit és névtelen fejtegetéseit korszaka (és korszakunk) alapvető problémáiról, politikáról és gazdasági életéről, társadalomról és erkölcsről, kultúráról és művészetről. Öt esztendőn át kíméletlenül éles igazságérzettel leplezte le és ostromozta az európai és a hazai reakciót, a kurzust, a bethleni korszakot, annak alapvető általános vonásait és egyes megnyilvánulásait.

Az első évfolyamban élesen támadja a klerikalizmust (*A fekete veszedelem; Kapitalizmus és klerikalizmus*). Október című írása a hazai történelemhamisítást állítja pellengérré. Novemberben visszatér e témára: felidézi az öreg könyvkereskedőt, aki szerint FÉNYES Samu volt az első MARX-könyv vásárló Kassán. „Október nem halt meg, a vajúdás nem volt hiábavaló, idő múlásával megerősödik a gyermek Herkules, míg megfojtja a felé sziszegő két kígyót: a kiváltságot és a tudatlanságot” — írja.

Az első évfolyam utolsó számában jelent meg a szerkesztő allegorikus elbeszélése, mely 1919 novemberében született.

A második évfolyam vezető cikkeiben a szerkesztő következetesen folytatja a harcot a régi és korhadt, káros és bűnös, túlhaladott és tudománytalan ellen; öreg, betegen, fáradtan, de lelkesen és tisztán hisz az *ügyben*; abban, hogy a jövő a fiak békéje lesz.

Ír a nemzetek szövetségéről; egyre-másra lebbenti fel a fátylat a kurzus rémségei felett, ír a „középkortámasztó” klerikalizmus akcióról, világosan látja a „római front” és a háborús szellem, erkölcstelenség és reakció kapcsolatát. Ami saját sorsát illeti, az 1924 májusi számban *Hernyókurzus* címmel ír az ellene otthon indított bűnperről, s keserű iróniával előre nyugtázza:

„El is fognak ítélni bizonyára, amitől ugyan nekem egyetlen hajamszála sem fog meggörbülni, de azért csak hadd ítéljenek el, hisz ez lesz, hogy úgymondjam, az első kitüntetésféle, amiben csekély munkám részesül majd...”

Ír a polgárság szerepéről, az értelmiség felelősségéről, a *Népszaváról*, az ott-honi szociáldemokrata vezetők erkölcsi rokkantságáról, analizálja *Nagyatádi* történelmi szerepét, elindulásától a tiszti martalócokkal való együttműködésig. Mégis hisz abban, hogy érik a felszabadító munkára hivatottak serege.

„Még ez a nemzedék nem nevelődik, de már terhes tőlük az anyák méhe, már talán a bölsőben ringanak és elembertelenedett emberektől tanulják a szótagolást, hogy valamikor a humanizmus szónokai legyenek.”³

A harmadik évfolyam *Útnak indulás* című vezércikkében megállapítja, hogy egész Európa a reakció mély kátyújában van. Ami Magyarországot illeti, HORTHYt és RÁKOSI-t egyaránt elítéli. Kitart a köztársasági eszme mellett — „Október tetszhalott. Fel fog ébredni”. „A vajdó jövőendő” című novemberi vezető cikkben a munkásosztály mellett tesz hitet.

1926-ban még mindig a kurzus a politikai cikkek alap-témája („Ezt is a hazáért”, „A Bűn, melynek neve Kurzus”, „A fekete világfront”, „Három szatócsok” — a klerikális — nemzeti, — feudális szatócskodásról).

Az 1927-es, utolsó évfolyam első számának vezető cikkét is a szerkesztő írta „Szellemnek itt helye nincs” címmel. Néhány sorát idézzük:

„Bethlen elrendelte, hogy Magyarországból kitiltassék minden írás, amit emigráns írt. Politikai írás nemigen került emigránsoktól haza, mert hisz azt úgyse merte volna lap közölni s ha közli, úgyis elkobzás és bűnper alá esik, de egy-egy szépirodalmi cikk mégiscsak eljutott a Nyugatba vagy egy-két napilapba. Hát ennek a rendeletnek a következetessége ellen nemigen lehet szót emelni. Ha kikergették azokat, akiknek a szelleme veszélyezteteti a kurzust, úgy természetes, hogy kitiltják eme kitiltott emberek szellemi termékeit is.

Bethlennek és Horthynak és az egész tisztelt frekvenciájuknak nincs szükségük szellemre. Elég annyi, amennyit Héjjas csillogtat. Mert hisz, vagy a kurzus tolmácsolása foglaltatik emez írásokban és akkor fölöslegeseek, mert hiszen Bethlennél, Horthynál és Héjjasnál senki tökéletesebben nem fogja tolmácsolhatni a kurzust, vagy pedig nem azt tolmácsolják az írások, úgy meg éppen kitiltandók és megsemmisítendőek.

Ezek a kis patkányfogú és étvágyú emberkéek minden áron el akarják rágni a nép életgyökerét, ama reményben, hogy aztán az egész fa erdőstül az ő prédájuk lesz. Mik ök a magyar nép életében? A pokolkó, amellyel az örökkévalóságot építő végzet a magyar nép testéből kiégeti a sokszázéves rákos kelevényt: a történelmi osztályt. Már mindenütt halódik, Angliában, Németországban, Olaszországban, mindenütt bajt, háborút, rothadást tenyészt, de mindenütt halálra értnék, idültnek tartja magát. Csak Magyarországon látszik hatalma teljességében, csak itt hódít és terjeszkedik.

Nem lehet ám a történelem végzete ellenére megmaradni annak, ami elmúlásra ítéltetett...”

A közélet, a politika nemcsak a szerkesztő írásainak, hanem az egész lapnak a középpontjában állott. A *Diogenes* „Jelenségek” című rovata is általában politikai kérdésekkel foglalkozik. Több, aláírás nélküli cikk (feltehetően többségüket a szerkesztő írta) számol be világpolitikai eseményekről, hazai hírekről, boncolgat elméleti-történeti kérdéseket („Eötvös, Kossuth és a zsidóság”, „Kossuth és március”, „A német nép vergődése”, „A kurzus első fia” (BAJCSY-

³ FÉNYES Samu: *Terhes már az anyák méhe*. — *Diogenes* 1924. május 25. Vezércikk.

ZSILINSZKY Endre), „Pogrom” (a budapesti egyetemi zsidóverések), „Az ördög prezentálja a számlát” (FRIEDRICH István és társai), „A bécsi március”, „Magyar szocialisták” („... a második garnitúra, a jelentéktelen emberek, a politikai és pártnullák kerültek otthon uralomra”); „A világ leggyalázatosabb okmánya” (BETHLEN–PEYER paktum), „Beniczky vallott a Somogyi-ügyben”).

Már a második évfolyamtól kezdve egyre inkább középpontba kerül a fasizmus elleni harc. A május 24-i szám névtelen cikkírója a bécsi fasiszták ellen ír („A kampóskereszt horizontján”) július 10-én a „Megrendült a fascizmus” című írás arról számol be, hogy MATTEOTTI halála a fasizmust is megsebezte, mert a hulla ugyan nem került elő, de egész Olaszország, prátkülönbség nélkül, megilletődéssel ünnepelte a vértanú emlékét; felébredt a nemzet lelkiismerete. Az utolsó évfolyamban is számos írást találunk e témakörből. Az ausztriai választások előtt a *Diogenes* kiáll a marxista front mellett és megállapítja, „a fascista bestia sunyin leleselkedik, és nem lehetetlen, hogy le is próbál csapni...” Kitűnő cikket írt a szerkesztő az 1927. áprilisi számba „Gyujtogató fasizmus” címmel; április 16-án pedig szerző nélkül jelent meg a „Kezet fognak a fasiszták” című írás.

A történelem azt követelte, hogy a „kényes” kérdésekkel is nyíltan nézzek szembe. A *Diogenes*ben jelentős hely jut a zsidókérdésnek. FÉNYES Samu ezt a kérdést is a maga tudományos felkészültségével, tárgyilagosan kezeli („Zsidó klerikalizmus” 1923. december 8.) 1925-ben „Magyar meg zsidó” címmel indított cikksorozatot. A „Zsidóország visszaállítása” (1925. május 9.) című írásban így foglalja össze e kérdés lényegét:

„... Mindenütt letelepedhetek, élhetek, gyarapodhatok, mert ember vagyok, mindenütt az egyetemes emberiséget szolgálom, mert azt vallom, se a múltban megszerzett jog, sem a jelenben birtokolt hatalom, sem a fegyver, sem a hadseregek, sem hódítás nem elég erősek emberi jogaimat megsemmisíteni...”

1924. január 21-én halt meg LENIN. A *Diogenes* január végi számában a szerkesztő a maga sajátos, egyéni, etikai szemszögéből nézve ír LENINről és az orosz forradalomról. Írása dokumentálja, hogy — bárha idealista kiindulópontból is — tudta, a történelem jelentős fordulópontja a Nagy Októberi Forradalom („... egy bizonyos, hogy Leninék nagyot csavartak Európán és vele az egész emberiségen...”); tudta, hogy LENIN halálával a világot nagy veszteség érte; s bár a forradalom, a marxi elmélet megvalósításának útja kérdőjelként állott előtte, LENIN morális, emberi nagyságának elismeréssel adózott („... Erkölcsileg tiszta volt, mert igaz hite és meggyőződése szerint élt s hitte, hogy erkölce az emberülés útját építi”).

A tudós materialista szervező-szerkesztő világszemlélete áthatja az egész folyóiratot. A politika mellett, azzal párhuzamosan folyik a természettudományos tanítás. 1923-ban indul az „Einstein elmélete” és „Az atom romantikája” című tanulmány-sorozat; 1924-ben „A ma embere”, majd az „Élő kristályok és omnóizslények”. Több írás foglalkozik a modern fizika különböző problémáival, például „Van-e lakható világtest naprendszerünkben?”

Találkozunk a *Diogenes* oldalain vallástörténeti tanulmányokkal is. Ide tartoznak HUGÓ Károly bibliakritikai írásai.

Folytatásokban foglalkozik a folyóirat a pszichoanalízis kérdésével. Több alapvető társadalmi problémát is elemez a *Diogenes*. Az 1925-ös évfolyam

május 23-i számában „Levelek a páromhoz” címmel — szerző nélkül — indítottak sorozatot, melyet a következő évben is folytattak. A „levelek” témája: a nő helye a társadalomban, a nő és a férfi kapcsolata, annak alakulása.

A *Diogenes* az igaz humanitás melegét árasztotta a köréje csoportosult szerzői gárdára, a hazájukból elűzött, menekülni kényszerült magyar írókra. „Ott látom őt az első tanítók között, az emberiség első hőskorában...” írja FÉNYES Samuról NÉMETH Andor,⁴ s írásairól: „egy hosszú emberélet írásba-foglalt lázadásai...”⁵

E lázadásokhoz kik csatlakoztak akkor, Bécsben? Betűrendben írjuk le a névsort. A magyar nyelvű szerzők a következők: ADY Endre; Andor LEON (a fehérterror elől Bécsbe menekült harcostollú publicista), ANTAL Sándor (a Nagyváradról indult újságíró-költő, 1919-ben a *Vörös Újság* munkatársa, majd csehszlovákiai emigráns), ARDÓ Sándor, BALÁZS Béla, BARTA Lajos és felesége, SZUCSICH Mária (később továbbmenekültek, s a második világháború idején a londoni kommunista csoport munkájában vettek részt); Ben Ami (A Nép Fia) álnéven BENAMY Sándor; BENEDEK Károly; CSILLAGHY Miklós, CZIFFRA Géza; FARAGÓ Sándor; GÁSPÁR Endre (a kitűnő esszéista, műfordító, a Tanácsköztársaság idején a debreceni Népakarat szerkesztője); GÖMÖRY Viktor, HALASI Lipót; HATVANY Lajos; HERCZ György (első verseskötete Berlinben jelent meg); JÁNOS Andor, JARNÓ József (a szlovákiai magyar baloldali irodalom jelentős képviselője); JELEN Mihály (csehszlovákiai író); JÓZSEF Attila, KACZÉR Illés (a szatmári születésű újságíró, aki egy ideig Csehszlovákiában, később Erdélyben, 1938-ban pedig Londonban élt); KASSÁK Lajos, KÉRI Pál, KERTÉSZ Dezső, KOMLÓS Aladár, LANG Lajos, LESZNAI Anna, MATZNER Hugó, a KASSÁK-körből indult MIHÁLYI Ödön (a *Testvér* és a *Tűz* című emigrációs lapok munkatársa, a későbbi Sarlós mozgalom részvevője), NÁDASS József (galileista, a budapesti Vörös Őrség propagandaosztályának vezetője, aki 1920 és 1926 között szinte egész Európát bejárta), PÁL Ferenc (író, újságíró), RÁTH Károly, SEBESI Ernő (a megaláztatott, megnyomorítottak szlovákiai költője és orvosa), a festőből íróvá vált SZÁNTÓ György (cikkeit a *Diogenes*ben gyakran Arató György néven közölték); SZENES Erzs, SZÉP Ernő, SZOMORY Dezső, VEÉR Imre.

A folyóirat külföldi szerzői gárdája szűkebb körű: HIROTO, JESENSKY János (a „szlovák Maupassant”), KARL KRAUS (osztrák publicista, költő, a *Die Fackel* szerkesztője), SVATOPLUK JOSEF MACHAR (cseh holtó, NERUDA követője, korának kíméletlen bírálója), ALFONS PETZOLD (az 1923-ban elhunyt német munkásköltő), RAGDIB pasa (a tizenharmadik századi kelet „böles költője”), RAINER MARIA RILKE; RICHARD SCHAUKAL, (BAUDELAIRE, DUHAMEL, HEREDIA, VERLAINE fordítója), dr. ERVIN STRANIK, WALT WHITMAN.

Néhány álnévvel is találkozunk a *Diogenes*ben. Ki rejtőzött a „Fregoli”, „Magyar Keresztély”, „Musicus” és a „Theologus” aláírás mögött, nem tudjuk.

A *Diogenes* négy évtized múltán is értékes irodalomtörténeti és művészetelméleti írásokat őriz. Az első évfolyam első számában KASSÁK Lajos írását találjuk az új művészetéről; a második számban a konstruktivizmusról. A harmadik szám KASSÁK költészetét ismertető írásában a következő megállapítás szerepel: „Kassák mindenekelőtt forradalmár. A forradalmársága sem olyan,

⁴ Lásd I. 24. l.

⁵ Uo. 21. l.

mint a másé, ez nem a nyájmeggyőződés, hanem sajátmaga furta-faragta spekulációnak a kisarjadzása . . .” Az első évfolyam 6., 7. és 9. száma visszatér a KASSÁK által felvetett kérdésekre. Az első kettő szerző nélkül jelent meg; a harmadikban FÉNYES Samu ír az izmusok kérészetlenségéről,

„ . . . mondva akarnának csinálni társadalmat és államot, csak emberek nincsenek e konstruált társadalomhoz, úgy konstruálnak művészi stílust, csak emberek és közönségük nincs hozzá. Éheznek százmilliók és ők abrakadabrával akarják jöjjelakatni”.

1923. szeptember 8-án indul BALÁZS Béla tanulmány-sorozata, „A líra érzékenységről”. Utolsó része a 19. számban jelent meg. A 20. számban találjuk BALÁZS Béla érdekes elemzését Petőfi és Ady költészetéről, „Hogyan hallgat a költő?” címmel. A következő számban pedig FÉNYES Samu ír értő sorokat Balázs Béla líra-sorozatáról. 1923. végén „Levelek a művészetről”, 1924-ben „A művészet filozófiája”-ról indul sorozat.

1924-ben BALÁZS Béla újabb tanulmánnyal szerepel: „Kompország irodalma vagy a magyar irodalomtörténet értelme és tanúsága.” („Ez a tanulmány a „Dial” felszólítására, eme legelőkelőbb amerikai folyóirat számára íródott.”)

A földönfutók őrizték a haza becsületét. Ez sugárzik a *Diogenes* szép-irodalmi darabjaiból is, melyek ADY és JÓZSEF Attila világát vallják a magukénak.

A bécsi Ady-ünnepről így számol be a lap:

„Otthon a Piroska testvéreket, a csongrádi gyilkosokat ünneplik, a bécsi emigránsok Ady emlékét ünnepelték. Félig a halála fordulója, félig a március fordulója. Hisz egyszerre halt meg Ady és a magyar március. Mikor fog feltámadni? . . . Szép, áhítatos ünnep volt, tiszta, mint a virágnak a harmatfürdő. Egyszerű és bensőséges, annyi ember, ahány hely a Musikverein nagy koncerttermében. Valami nagy hullám kapott és ölelt át valamennyiünket, nem a hazavágyás, hanem a hazaérzés. Úgy éreztük, hogy mi, teremnyi ember vagyunk a magyar haza . . . szentül hiszem, hogy ezen a napon amonnan a Lajtántúlról többen vágytak ide, mint innen oda. A Piroskák, a Franciakissek, a Héjjasok hazája nem a mienk, de az Adyak, a megszentelt és megszentelő nagy elmék, az emberható érzések hazája a mienk. Menekülőben, üldözve vagyunk, de a magyar nép szent lelkét, azt a szent tüzet, melyben a csipkebokor ég, mi idegenek, üldözöttek földönfutók őrizzük . . .”⁶

Hogy valóban őrizték, a lap tanúsítja. Már az első évfolyam második száma több ADY-verset közölt német nyelven dr. MATZNER Hugó fordításában. A karácsonyi számban ADY-verseket találunk REINITZ Béla zenéjével („Őrizem a szemed”) és facsimilében ADY 1908-ban írt levelét FÉNYES Samuhoz. Az 1924-es év is gazdag az ADY-irodalomban, a második és harmadik számban LANG Lajos (L. L. szignóval) és HALASI Lipót tolmácsolásában közöltek német nyelven verseiből. A harmadik a „Korroborri”-t tette közzé a következő jegyzettel: „A Nyugat újrólévi száma után közöljük Ady Endrének ezt az eddig kiadatlan cikkét, amelyet Ady 1917-ben írt, akkor azonban a cenzúra miatt nem közölték.” A *Diogenes* részleteket tett közzé HATVANY Lajos ADY-tanulmányából és ismertették az „Ady világá”-t. A március 1-i szám BALÁZS Béla „Az Ady-magyarító Reinitz” című cikkét őrzi. Az 1925. június 20-i számban már ismertetést olvashatunk MATZNER Hugó ADY-fordításairól:⁷

⁶ Ady-ünnep. — *Diogenes* 1924. április 5.

⁷ *Von der Er zum Ozean*. Wien, Moritz Perles Verlag

„... nem tökéletes, de az Ady német szövegei között nemcsak a legjobbak közé sorakozik, hanem egyik-másik teljesen visszaadja Ady hangulatát...”

GÁSPÁR Endre tolmácsolásában angol nyelven közölte a folyóirat ADY több versét (Alone with the sea — Egyedül a tengerrel, Blood and gold — Vér és arany, The horses of Death — A halál lovai, I should like to be liked — Szeretném ha szeretnének, I try to hold you fast — Meg akarlak tartani stb.)

Az 1926-os évfolyamban ismét német ADY-fordításokkal találkozunk LANG Lajos tollából. S ugyanebben az évben feltűnik a *Diogenes* lapjain JÓZSEF Attila. 1925 szeptember végén, harminc Schillinggel a zsebében ült fel a bécsi hajóra HORTHY hatóságainak üldözése elől (1924-ben bíróság elé állították „Lázadó Krisztus” című verséért), amikor a Vági-párt tagjait egymásután tartóztatták le.

A folyóirat 1926. május 22-i számában mutatja be JÓZSEF Attilát. Aláírás nincs a cikk alatt, de bizonyos, hogy azt FÉNYES Samu írta:

JÓZSEF ATTILA

Ehhez a névhez hozzá kell szokni szaporán, mielőtt a fejünkre nő, mert hogy nőni fog, nagyra virágossá, igaz költővé, azt olyan biztosra veszem, hogy senki se verheti ki a fejemből.

Húsz-huszonegy éves alföldi magyar fiú, egészséges paraszttörzsökről, fajtartó szívós tőkén virágos ág. A pennája földszagú, szája tilinkóra csöcsörítve, szívében tiszta hitek s nagyotakarások tüze nyelvel a magasba, fejében még ott motoszkál, incselkedik a mese. Busaszemű fiúvá nőtt gyerek, ki tátott szemmel néz bele a világba, amelytől sohase riadoz, mert olyan egészségesen tud nevetni, hogy a félsz sohase tud hozzáférközni. Mitől félne ő, mikor olyan nagyra taksálja magát! Hísz a maga istenében, segítségét nem igen könyörgi, inkább ő biztatja, ne féljen:

Ha nevetnél, én is örülnék, / Vacsora után melléd ülnék, / Te az én szívemet elkérnéd, / S én hosszan sok szépet mesélnék.

Egy más helyütt meg így énekel az istenről:

Most már tudom őt mindenképpen, / Minden dolgában tetten értem. / S tudom is, miért szeret engem, / Tetten értem az én szívemben.

Még nagyon fiatal, ahogy vásottul meghengergőzik a gyepen, sok dudva, tövis hozzáragad, — néha egy-egy idegen virágzirom is, ami csak úgy ráhullt, szélszárnán valami fáról vagy énekes bokorról, de aki tetten érte a szívében az istent, az költő lesz, tán már is az.

Egy vers miatt, melyet a *Diogenes* nyolcadik számában közöltünk, menekülnie kellett Magyarországról. Ott most a káromkodó impotensek és a svábból vedlett rokkantak legelik a helikoni berkeket, nagyítóüveggel, messzelátóval kell felkutatni a tehetségeket, hogy kiüldözhesék. Így került Bécsbe. Hát Bécs nem először nevel költőket a magyar népnek.

Egy verskötetete még otthon, — Szegeden — jelent meg tavaly, „Nem én kiáltok” címen, egy másik kötete most telik. Mind a kettőből mutatóba közlünk kettőt-kettőt, ezek többet beszélnek az értékéről mint jellemző epitetonok.

(*Diogenes* 1926. máj. 22.)

A „Tüzek éneké”-t 1926. szeptember 25-én „Fényes Samu bátyámnak szeretettel” ajánlással közölte a folyóirat. Az öreg szerkesztő is szerette a fiatal költőt, értette, írta róla az első igaz „emigrációs” értékelést és sorra-rendre tette közzé verseit (A rák, Páncélvonalat, A távol új és új egeket szór, A pap mosolyog, Nem tudják a lányok, Érted haragszom, nem ellened, Mikor a szeretők — 1926; Jut az ember, Ha ki erős ember... — 1927).

ADY verseinek megzenésítője, REINITZ Béla is szoros barátságban állott a szerkesztővel és a lap munkatársaival. Az 1924-es évfolyam március 1-i számának vezető cikkét róla írta a szerkesztő. NÉMETH Andor „A Reinitz-dalokról” szól, BALÁZS Béla pedig „Az Ady-magyarázó Reinitz”-ről. Találunk itt adomafélét is „Reinitz és a Csöpp” címmel, és beszámolót a zeneszerző új kompozícióiról. Az 1926. szeptember 25-i szám beszámol a bécsi REINITZ-estről, melyen húszt, német szövegre írt dalt adtak elő, többek között HERWEGH, CLÉMENT, POTTIER, s az újabbak közül MÜHSAM, KLABUND, DEHMEL, STERN verseire. A cikkíró megállapítja, hogy „Reinitz a chansont új műfajjá emelte.” Az 1927. május 14-i számból értesül az olvasó, hogy DÉVÉNY Jenő „Csöndes bécsi muzsika” című verseskötetéből is két vershez zenét szerzett REINITZ Béla.

Az öt évfolyamban néhány figyelemreméltó verset, illetve műfordítást talál az olvasó. Eredeti versekkel szerepel — többek között — ANTAL Sándor, JARNÓ József, HERCZ (HERNÁDI) György, KOMLÓS Aladár, LESZNAI Anna, MIHÁLYI Ödön, SEBESI Ernő, SZENES Erzs, SZUCSICH Mária.

A *Diogenes* gyakran közölt elbeszéléseket is. BARTA Lajos, KACZÉR Illés, KASSÁK Lajos, KOMLÓS Aladár, NÁDASS József, SEBESI Ernő, SZÁNTÓ György tollából jelent meg az elbeszélések zöme. Néhány kitűnő írást találunk NÉMETH Andortól. Ilyen például „A beadvány” című elbeszelés, vagy „Székfoglaló az Akadémián” című szatíra 1924-ből. „Két pohár bor” című elbeszelése egy, számunkra „új” NÉMETH Andort mutat be témája: hogyan tartóztatnak le a csend-örök a Kommün bukása után egy forradalmárt.

Figyelemre méltó a kritika rovat is. Ismertetik KASSÁK Lajos verseit, KARINTHY Frigyes *Kötéltánc* című kötetét, KÁROLYI Mihály és BÖHM Vilmos visszaemlékezéseit, HATVANY Adyját és *Zsiga a családban* című regényét, SZOLNOKI SÁNDOR Pál *Szabadságos halottak* című regényét. GÁBOR Andor *Mert szégyen élni s nem kiáltani* című verses kötetét Németh Andor ismerteti. Mint írja, a költő első kötete, a *Világomlás versei* „egy nagy elkeseredés közös lírai kifejeződései voltak . . . Az új könyv bizonyos tekintetben szélesebb és szűkebb közönséghez fordul egyidejűleg. Az első könyv mögött még az ember végtelen fájdalma állott, az új könyv mögött csak a kommunista kiáltvány . . .” Gábor Andor költészete elsősorban népies, agitáló manifesztáló líra . . .” Ő ismerteti JARNÓ József *Prometheus* című kötetét is, melyet a *Kassai Napló* adott ki: „Új költő versei, brutális és nyers férfiének” — írja. Elismerően ír SZÁNTÓ Györgyről is (Sebastianus útja elvégeztetett).

A *Diogenes* képzőművészeti kritikái is fontos kordokumentumok: Magyar kiállítás a Künstlerhausban — IVÁNYI-GRÜNWARD Béla, CSÓK, VASZARY és mások művei; FRIED Tivadar képeiről NÉMETH Andor ír, GERGELY Tibor grafikusművész kiállításáról is beszámol a lap. A névtelen kritikus REICHENTHAL Ferenc grafikust igazi nagy tehetségként könyveli el. FÉNYES Samu számol be lírai hangon LESZNAI Annának a Bauernmarkton kiállított akvarelljeiről. L. B. szignóval olvasunk G. LÁZÁR Ilona fafaragásairól, melyeket a bécsi Holbein Galériában állítottak ki.

Hírt ad a lap a bratislavai művészházról. Dr. Ervin STRANIK *Oszták képírók* címmel ír képzőművészeti cikket. Az 1924. március 1-i szám közli, hogy Georg GROSZ-t, „Ecce homo” című karc-gyűjteménye miatt elítélte a bíróság („pornográfia”! címen) — annak ellenére, hogy a legelőkelőbb művészek azt a szakvéleményt adták, hogy „rajzai művésziek, komolyak, értékesek, híján minden erkölcstelen célzatnak”.

FÉNYES Samu a vezércikkeken kívül szinte minden műfajt művelt. Írt

tudományos elemzéseket, kisebb polemikus cikkeket, kritikákat, elbeszéléseket, meséket és verseket egyaránt. *Jidli* című befejezetlen regénye folytatásokban jelent meg 1923 és 1927 között. A főhős „fellázad Isten ellen, amikor elébe kerül s Isten újra a földre küldi, egyre javítva helyzetén. De Jidli mindig tönkremegy, úgylátszik, az Isten sem tud segíteni rajta . . . szorosan szépirodalmi értékei mellett mint kortörténeti tanulmány is a legértékesebb dokumentumok egyike” — írta NÉMETH Andor.⁸

A harmadik évfolyam során a lap már nagy anyagi nehézségekkel küzdött. Számaiban egyre gyakrabban jelennek meg a felhívások az olvasóhoz: mentsék meg a *Diogenest* az elmúlástól. Az 1926-os évfolyam az olvasók elé tárja, hogy a lap fennállása veszélyben forog; 1927-ben a *Diogenes* elhalt.⁹

GYÖRGYI MARKOVITS

Der emigrante „Diogenes”

Im Sommer 1923 erschien das erstmal die Wochenschrift *DIOGENES* in Wien, unter der Leitung von Samu FÉNYES, des Leiters des Vereins der Freidenker in Ungarn. Die Gegenrevolution hat Fényes gezwungen, aus seiner Heimat zu flüchten. Ständiger und unversöhnlicher Protest gegen Reaktion, Unterdrückung und Verfolgung, der Kampf für Humanität und Frieden waren das Ziel der Wochenschrift. *DIOGENES* sollte, treu seinem Namen, eine leuchtende Fackel sein zur Erregung des Gewissens sowohl in Ungarn, als auch in allen anderen Ländern. In wissenschaftlicher Rüstung führte Redakteur Fényes seinen Kampf gegen die grosse Not der Menschheit. Den eröffnenden Artikel der ersten Nummer verfasste Lajos KASSÁK. Die Leitartikel waren, in der Regel, von dem Redakteur selbst verfasst. Sämtliche Schriften Samu FÉNYES' kennzeichnete seine Überzeugung, »die Kunst soll nicht mit moralischen Grundsätzen bewertet werden, was aber hohe Kunst bedeutet, ist auch völlig moralisch«. Fünf Jahre hindurch geisselte es scharf die Reaktion in Europa und in Ungarn, leitete Angriffe gegen Klerikalismus, Geschichtsfälschung und den flügge werdenden Faschismus. Der Protest gegen den Faschismus wurde, auf den Blättern des »*DIOGENES*« vom zweiten Jahrgang an, stets stärker. Der betagte Humanist und Freidenker hat sich mit Leib und Seele dem Fortschritt verpflichtet. Ende Januar 1924, schrieb er, in einem anlässlich LENIN's Tod veröffentlichten Artikel, die Oktober-revolution sei ein bedeutender Wendepunkt in der Geschichte der Menschheit gewesen, da LENIN »moralisch rein war und gemäss seinem Glauben und seiner Überzeugung lebte . . .«

Wir begegnen auf den Blättern der Wochenschrift, fast sämtlichen Zweigen der zeitgemässen Wissenschaft, einschliesslich Naturwissenschaft, Soziologie, Kunst und Literatur. »Die während eines langen Menschenlebens niedergeschriebenen Revolten« — mit diesen Worten kennzeichnete Andor NÉMETH die publizistische Tätigkeit des Redakteurs des »*DIOGENES*«. An die Revolten FÉNYES' haben sich seine Mitarbeiter — Andor LEON, Sándor ANTAL, Béla BALÁZS, Lajos BARTA, Sándor BENAMY, Endre GÁSPÁR, Lajos HATVANY, József JARNÓ, Lajos KASSÁK, Pál KÉRI, Aladár KOMLÓS, Anna LESZNAI, József NÁDASS, György SZÁNTÓ, Mária SZUCSICH — einstimmig angeschlossen.

Der Leser von heute findet in *DIOGENES* die erste und verständnisvolle Kritik der Emigration der Gedichte von Attila JÓZSEF, und kann auch mehrere Verse des in Ungarn verfolgten Dichters lesen. Gedichte von ADY in deutscher Übersetzung waren ebenfalls veröffentlicht. Gute Erzählungen, viele darunter derzeit in Ungarn noch unbekannt, waren ebenfalls in der Wochenschrift zu lesen.

1927 hat *DIOGENES* aufgehört zu erscheinen.

⁸ L. 1. jegyzetet.

⁹ Az OSzK-ból hiányzó számok: 1924: 24. és 39. számtól végig. 1925: 4, 9–11, 17 sz. 1926: 6–9, 11–19, 21. sz. 1927: 1, 11–12. sz.